

УДК 373.016:911

О. М. Трегубенко

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Реалізація виховного потенціалу шкільної географії покликана підвищити результативність вирішення загальноосвітніми закладами виховних завдань. Посилення виховної функції географії узгоджено зі стратегією модернізації освітнього простору, відповідає пріоритетам сучасної державної політики в галузі освіти. Виховна функція процесу пізнання як органічний складник педагогічної діяльності, спрямованої на формування компонентів змісту географічної освіти й розвиток особистості учня, забезпечує безумовну інтеграцію географії в цілісний педагогічний процес загальноосвітньої школи.

Окремі аспекти реалізації виховної функції шкільної географії в навчальному процесі висвітлено в роботах О. Бакай, Н. Бескової, В. Корнєєва, В. Пестушка, Г. Уварової та ін., які аналізують значення і можливості різних курсів шкільної географії у вирішенні загальних завдань виховання школярів.

Мета цієї статті – визначити шляхи реалізації кожного з основних напрямів виховання школярів у процесі навчання географії.

Необхідність активізації педагогічної функції процесу навчання шляхом максимальної реалізації виховного потенціалу шкільної географії дає можливість на підставі аналізу досвіду вітчизняної школи в реалізації основних завдань і принципів виховання в системі навчальної діяльності виділити певні напрями цієї роботи: патріотичний, моральний, екологічний, естетичний, трудовий, економічний, фізкультурно-оздоровчий.

Шкільна географія відіграє значну роль у вихованні патріотизму підростаючого покоління. Патріотичне виховання – виховання засобами шкільної географії людини-громадянина, людини-патріота, основними рисами якої є національна самосвідомість, почуття любові до своєї Батьківщини, шанобливе ставлення до народних традицій, звичаїв, обрядів, як ланки, що визначає духовну єдність поколінь, почуття громадянської й соціальної відповідальності, бажання поліпшити умови життя в рідній місцевості. Шляхами реалізації завдань патріотичного виховання в процесі навчання географії будуть:

1. Оптимальний відбір змісту навчального матеріалу й посилення його українознавчої спрямованості. Так, характеризуючи окремі території світу, доречно знайомити учнів з внеском українських учених у їх вивчення й освоєння (наприклад, при вивченні теми «Відкриття й освоєння Африки» у курсі «Географія материків і океанів» вчитель може більш докладно зупинитися на дослідженнях території цього материка українським мандрівником і дипломатом Єгором Ковалевським).

2. Реалізація принципу національної спрямованості шкільної географії, який передбачає формування в учнів національної свідомості, прищеплення шанобливого ставлення до традицій і звичаїв українського народу щодо вшанування й збереження природи краю, підтримання важливих рис української нації – чуйності, працелюбності та милосердя, що має знайти своє вираження в широкому й активному залученні в процес вивчення географії здобутків усної народної творчості (прислів'їв, приказок, прикмет, загадок про природні об'єкти та явища), елементів календарної обрядовості, землеробської культури, використанні народних традицій поведінки в природі, шанобливого ставлення до неї.

3. Максимальне використання виховного потенціалу шкільного краєзнавства. Реалізація цього завдання може відбуватися шляхом практичного вивчення особливостей природи, господарства й населення рідного краю в процесі організації активних форм навчальної діяльності учнів (практичних робіт на місцевості, екскурсій, експедицій, дослідницьких проєктів та ін.); конкретизації теоретичних географічних знань прикладами своєї місцевості; орієнтації учнів на дослідну, суспільно корисну діяльність у рідному краї за умов її інтеграції з наукою і місцевим виробництвом.

4. Формування в учнів уявлень про досягнення України в галузі науки, техніки, культури. Цей напрямок виховної роботи реалізується в процесі знайомства учнів з значущими результатами діяльності видатних вітчизняних дослідників, державних діячів, представників громадських організацій; висвітлення інноваційних проєктів у рамках міжнародного співробітництва.

У процесі навчання географії здійснюється моральне виховання учнів – формування базових моральних цінностей, значимих моральних якостей, прагнення дотримуватися норм загальнолюдської та народної моралі, які визначають світогляд, діяльність, поведінку й вчинки дитини в природі й суспільстві. Реалізація завдань морального виховання в процесі навчання географії може відбуватися шляхом:

1. Звернення до особистого досвіду учнів, їх роздумів з обговорюваної теми через моделювання життєвих ситуацій, у процесі вирішення яких у ході реальних відносин, переживань формуються особистісні цінності й розвивається моральний досвід кожної дитини.

2. Використання в процесі навчання географії творів художньої літератури та народної творчості (літературні епіграфи до уроку, образні описи досліджуваних об'єктів або явищ, метафори тощо) з метою залучення учнів до системи загальнолюдських і національних культурних цінностей і вироблення в школярів власного ставлення до них.

3. Збагачення морального досвіду учнів шляхом впровадження більш продуктивних педагогічних технологій (проєктна, проблемна, ігрова тощо), що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів за рішенням поведінкових, етичних і естетичних проблем в духовно-моральній практиці.

4. Використання в навчально-виховному процесі з географії активних форм навчальної роботи над програмним матеріалом – проблемних семінарів, дискусій, діалогів, в процесі яких здійснюється вирішення завдань пізнавального, розвиваючого й виховного характеру й відбувається розвиток інтелектуально-моральної свободи особистості, її орієнтування в системі різноманітних цінностей, формування здатності до адекватних самооцінок і оцінок, саморегуляції поведінки й діяльності, світоглядної рефлексії.

5. Роз'яснення школярам необхідності дотримання свідомої дисципліни й культури поведінки в процесі урочної та позаурочної роботи з географії.

6. Дотримання загальнолюдських норм гуманістичної моралі (доброти, взаєморозуміння, милосердя, співчуття та ін.) самим учителем, поведінка якого виступає взірцем для учнів у різноманітних видах діяльності та в різних варіантах міжособистісних відносин.

Комплексний підхід шкільної географії до вивчення взаємозв'язків і взаємовідносин природи й суспільства зумовлює наявність у неї високого потенціалу в реалізації завдань екологічного виховання – виховання потреби спілкуватися з природою, формування інтересу до пізнання її законів та закономірностей, розвитку переконань у необхідності вирішувати завдання раціонального природокористування й охорони довкілля. Вирішення цих завдань учителем географії можливо тільки за умови організації цілеспрямованої й систематичної навчально-виховної роботи з школярами, основними напрямками якої будуть:

1. Реалізація принципів екологічної освіти в урочній та позаурочній діяльності з географії (міждисциплінарний підхід у формуванні екологічної культури; систематичність і безперервність вивчення екологічного матеріалу; єдність наукових і практичних знань; взаємозв'язок глобального, національного й краєзнавчого рівнів у розкритті екологічних проблем у процесі навчання географії; єдність емоційно-образного й логічного рівнів пізнання в навчальній діяльності учнів з вивчення й поліпшення довкілля).

2. Використання в навчально-виховному процесі з географії сучасних педагогічних технологій (проектної, проблемної, ігрової тощо), з метою формування вміння учнів моделювати й прогнозувати розвиток соціоприродних систем, здійснювати дослідження навколишнього середовища, приймати екологічно доцільні й відповідальні рішення й реалізовувати їх на практиці.

3. Організація суспільно корисної діяльності з охорони природи рідного краю, яка повинна бути не епізодичною, а системною. Узагальнення досвіду вітчизняної школи з організації та проведення природоохоронних заходів у процесі навчання географії дозволяє навести приклади основних видів діяльності школярів з охорони природи рідного краю: вивчення режиму, складу води місцевих гідрологічних об'єктів, виявлення джерел забруднення місцевих поверхневих і підземних вод, узгодження заходів боротьби із забрудненнями з відповідними організаціями; вивчення ярів і

участь у боротьбі з їх зростанням, проведення роботи щодо закріплення пісків, схилів балок; виявлення еродованих земельних ділянок, боротьба з ерозією ґрунтового покриву, участь у роботі з охорони ґрунтів; участь у створенні водозахисних насаджень, лісопосадок уздовж ґрунтових і шосейних доріг; виявлення й охорона рідкісних рослин, пам'яток природи; підгодівля диких корисних тварин, облік, розселення й охорона мурашок, боротьба із задухою риб і мальків у водоймах; охорона й приваблення птахів, виготовлення й розвішування в лісах, лісозахисних смугах, паркових зонах годівниць і гнізд для птахів, створення пташиних містечок; прибирання засмічених територій рекреаційних зон (лісових і паркових зон, узбережжя річок, водосховищ, озер, місць виходу на поверхню підземних вод); створення в школах лекторських груп, організація семінарів з питань вивчення, охорони та раціонального використання природних ресурсів краю; просвітницька робота серед населення.

Особливе значення має географія в реалізації завдань естетичного виховання – цілеспрямованого процесу формування в дитини естетичного ставлення до довкілля, використання природи рідного краю як джерела естетичних вражень та емоційної дії на особистість учнів, формування в школярів почуття прекрасного, естетичних смаків, художньо-естетичних схильностей і здібностей засобами географії.

Опорними в процесі навчання географії для організації повноцінного сприйняття, правильного розуміння прекрасного в природі, стимуляції емоційно-ціннісного ставлення до дійсності є такі види естетичної діяльності (класифікація Ю. Борева [1]):

1. Рецептивно-естетична – полягає в сприйнятті учнями краси реального пейзажу. У цьому випадку реалізація завдань стимуляції естетичного ставлення до природи іде шляхом її емоційного сприйняття. З цією метою вчитель має активно використовувати такий метод пізнання навколишньої дійсності, як спостереження, у процесі якого не тільки активно формуються чи уточнюються географічні уявлення учнів, а й відбувається розвиток їх сенсорної сприйнятливості, стимулюється емоційно-ціннісне ставлення до дійсності. Наприклад: «Спостерігай за змінами осіннього неба. Яким воно найчастіше буває восени? Склади палітру осіннього неба. Опиши твої почуття під час спостереження за змінами барв осіннього неба».

2. Художньо-рецептивна – полягає у сприйнятті творів мистецтва, які не тільки інформують, але й посилюють емоційне навантаження повідомлених учням знань. Відбувається при використанні творів мистецтва в процесі навчання географії з метою ілюстрації, конкретизації теоретичного матеріалу, розвитку інтелектуально-практичних умінь учнів. Наприклад: «Прочитай уривки з віршів українських поетів:

<i>^a А. Метлинський</i>	<i>^a І. Франко</i>	<i>^a М. Руденко</i>
<i>...Дніпр клекоче, стогне, плаче</i>	<i>...Цілу ніч гуляв тут вітер,</i>	<i>...В природі наші виміри відсутні –</i>
<i>Й гриву сивую трясє; Він реве й на камінь скаче,</i>	<i>скиглив на щербатих скелях, вило море й кам'яні стіни гризло і товкло.</i>	<i>Вона не ходить з метром у руці. Ламають скелю квітів корінці, Корали творять острови могутні.</i>

Які зовнішні сили Землі в образній формі описують автори? Підкресли у віршах слова, що підтверджують твою відповідь».

3. Мистецько-творча – полягає в створенні учнем художнього образу. Відбувається в процесі виконання учнями творчих завдань, у яких змодельовані елементи мистецько-творчої діяльності. Наприклад: «Придумай і виготов настільну гру «Мандри Південною Америкою». Формат паперу А3. Гра повинна бути яскравою, кольоровою, цікавою. Розробляючи гру, використовуй свої знання за темою «Південна Америка».

Безпосереднє вивчення й спостереження явищ природи під час практичних робіт на місцевості, екскурсій в природу, краєзнавчих походів і експедицій, сприйняття й розуміння прекрасного в творах мистецтва, реалізація власного творчого потенціалу в процесі художньої діяльності сприяють формуванню естетичної чутливості й смаку, розвитку уяви та образного мислення учнів, стимулюють готовність дітей до посиленого прояву себе в мистецтві.

Важливе місце посідає шкільна географія в реалізації завдань трудового виховання – формування в процесі навчання географії трудової мотивації, потреби брати дієву участь у суспільно корисній діяльності з перетворення рідного краю, бажання застосовувати географічні знання й уміння у власній професійній діяльності

У процесі навчання географії (на уроках, у позаурочній роботі, у процесі виконання домашніх завдань) комплексно вирішуються такі завдання трудового виховання учнів, як: розвиток пізнавального інтересу до знань, потреби в творчій праці, прагнення застосовувати географічні знання на практиці; озброєння учнів різноманітними трудовими вміннями й навичками, формування основ культури розумової та фізичної праці; виховання високих моральних якостей, працьовитості, відповідальності, цілеспрямованості та чесності.

Змістовну основу трудового виховання школярів у навчально-виховному процесі з географії становлять такі види праці:

1. Праця учнів з самообслуговування в школі та вдома (прибирання кабінету географії, благоустрій шкільної території, підготовка власного робочого місця до навчальної діяльності тощо).

2. Суспільно корисна праця (виготовлення й ремонт наочних посібників, устаткування й інвентарю для процесу навчання географії й

краєзнавчої роботи; благоустрій шкільної садиби; догляд за лісопосадками, озеленення населених пунктів; вивчення режиму гідрологічних об'єктів краю, розробка можливостей їх господарського використання; виконання дослідницької роботи за завданнями місцевих підприємств, наукових установ, краєзнавчих музеїв (збирання зразків мінералів, гірських порід своєї місцевості; проведення метеорологічних і фенологічних спостережень за природними компонентами краю; збирання краєзнавчих матеріалів); пропаганда географічних знань тощо).

Складовою трудового виховання школярів в навчально-виховному процесі з географії виступає професійна орієнтація учнівської молоді. У процесі навчання географії вчитель повинен знайомити учнів з практичним застосуванням досягнень географії в сфері промислового та сільськогосподарського виробництва, надавати їм відомості про використання географічних знань і умінь в конкретних видах професійної діяльності, що сприятиме пізнанню учнями сенсу географічних понять і категорій, розвитку професійних інтересів і схильностей школярів, прийняттю ними рішення щодо вибору професії й чіткого визначення мотивів навчальної діяльності.

Багатий арсенал економічних знань, закладений у шкільній географії, надає широкі можливості для здійснення економічного виховання школярів – цілеспрямованого процесу взаємодії вчителя й учня, спрямованого на засвоєння елементарних економічних понять, розвиток економічного мислення, стимуляції інтересу до економічної сфери життя, формування моральних та ділових якостей, навичок соціально-економічної поведінки.

Особлива роль у вирішенні завдань економічного виховання належить економічній і соціальній географії, у процесі засвоєння змісту якої здійснюється формування системи понять і уявлень про організовану та ефективну економіку, розвиток продуктивних сил, виробничих відносин, висвітлення шляхів підвищення ефективності виробництва, вдосконалення системи управління та методів господарювання.

Формування економічної свідомості, розвиток економічного мислення школярів здійснюється на уроках географії в результаті спеціально організованої пізнавальної діяльності учнів в процесі:

1. Вирішення реальних проблемних ситуацій, виконання спеціальних навчально-практичних вправ для розвитку економічних умінь і навичок, під час яких здійснюється інтеграція та застосування отриманих раніше географічних та економічних знань, відбувається формування економічного досвіду учнів.

2. Активних форм навчання географії (евристичних бесід, диспутів, ділових, ситуативних ігор, досліджень, виконання проектів економічної спрямованості), використання яких надає процесу навчання географії особистісно-орієнтованої спрямованості, сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, формує світоглядні економічні переконання та моральні якості учнів.

3. Суспільно-корисної діяльності. Необхідність організації, планування, обліку й аналізу ефективності та результативності доступної учням економічної діяльності створює в дітей особистий досвід розуміння економічних проблем, сприяє формуванню суспільної активності, моральних та ділових якостей, прагнення до особистого успіху. Наприклад, при вивченні теми «Художні промисли» у курсі «Економічна географія України» (у межах позаурочної діяльності) вчитель може запропонувати учням організувати ярмарок-продаж власних виробів – вишивки, художньої обробки деревини, виробів з бісеру, художнього плетіння та ін. Кошти, отримані з їх продажу, діти можуть витратити на придбання наочності для кабінету географії, обладнання для польових практикумів, подарунки для дитячого будинку.

Шкільна географія має великі можливості в здійсненні фізкультурно-оздоровчого напрямку виховання учнів. Походи та екскурсії в природу, практичні роботи на місцевості, дослідницька та пошукова краєзнавча діяльність сприяють покращенню розумової та фізичної працездатності учнів, підвищенню функціональних можливостей організму, формуванню системи знань і вмінь, що забезпечують здоровий спосіб життя та спрямовані на зміцнення здоров'я школярів.

У процесі проведення уроків і позаурочних форм організації навчання з географії в природному середовищі, створюється унікальний комплекс умов, що надають оздоровчий вплив на учнів. З одного боку, сонце, повітря, краса природи рідного краю, з іншого – різнобічна рухова активність сприяють фізичному розвитку дітей, підвищують їх працездатність і витривалість. Крім цього, включення дітей у активні форми пізнання докільця сприяють вихованню в дітей особливих моральних якостей, формуванню в них досвіду колективної діяльності, засвоєнню школярами норм відповідального ставлення до природи, розвитку установки особистості на фізичне самовдосконалення. Задоволення, що отримується дітьми в процесі активних форм навчальної діяльності, поступово формує пізнавальний інтерес, стійку потребу й внутрішню готовність особистості в екскурсійно-туристській діяльності, що зберігається на довгі роки й виступає важливим складником здорового способу життя.

Підводячи підсумки, зазначимо, що реалізація виховного потенціалу шкільної географії можлива за рахунок комплексного підходу вчителів до вирішення основних завдань патріотичного, морального, екологічного, естетичного, трудового, економічного, фізкультурно-оздоровчого напрямів виховання школярів в системі навчальної діяльності з географії. Ефективність здійснення виховної функції шкільної географії залежить від продуманої організації процесу навчання, оптимального добору змісту, методів і форм взаємодії учнів і вчителя як у рамках урочної, так і під час позаурочної роботи.

Реалізація виховного потенціалу сучасної географії дозволить створити в учнів цілісну систему поглядів на світ, сформуванню правильних ціннісних орієнтацій по відношенню до довкілля, ідейно-моральні, культурні

й етичні принципи й норми поведінки, необхідні для вільної орієнтації дитини в природному та суспільному середовищі.

Перспективним напрямком нашого дослідження буде визначення педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців до реалізації виховного потенціалу шкільної географії в навчальному процесі вітчизняних загальноосвітніх закладів.

Список використаної літератури

1. **Борев Ю. Б.** Эстетика / Ю. Б. Борев. – Смоленск : Русич, 1997. – 576 с.

Трегубенко О. М. Шляхи реалізації виховного потенціалу шкільної географії

Статтю присвячено проблемам виховання у школі та необхідності знаходження нових шляхів виховання особистості. У статті, на підставі аналізу досвіду вітчизняної школи у вирішенні основних завдань виховання в системі навчальної діяльності, розкрито основні напрями реалізації виховного потенціалу шкільної географії. Визначено основні шляхи реалізації патріотичного, морального, екологічного, естетичного, трудового, економічного, фізкультурно-оздоровчого напрямів виховання школярів у процесі навчання географії.

Ключові слова: виховання, досвід вітчизняної школи, виховний потенціал шкільної географії.

Трегубенко Е. Н. Пути реализации воспитательного потенциала школьной географии

Статья посвящена проблемам воспитания в школе и необходимости нахождения новых путей воспитания личности. В статье, на основании анализа опыта отечественной школы в решении основных задач воспитания в системе учебной деятельности, раскрыты основные направления реализации воспитательного потенциала школьной географии. Определены основные пути реализации патриотического, нравственного, экологического, эстетического, трудового, экономического, физкультурно-оздоровительного направлений воспитания школьников в процессе обучения географии.

Ключевые слова: воспитание, опыт отечественной школы, воспитательный потенциал школьной географии.

Tregubenko E. N. Ways of implementation of educational potential in Geography course

Stattya is devoted to education problems at school and need of finding of new ways of education of a litchnost. Both solving of main tasks of education under the analysis of national school's experience and main directions of implementation of educational potential Geography has been elucidated in article. The basic ways of implementation of patriotic, moral, ecological, aesthetic, labor,

economic, sports and recreation directions in school education during the study of Geography course.

Key words: education, national school's experience, educational potential in Geography course.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Сорокіна Г. О.

УДК 171-047.48

О. І. Шкурін

СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОРАЛІ ОСОБИСТОСТІ

Нескінченно складний і різноманітний моральний світ сучасної людини. Сьогодні ні рівень освіти, ні кількість зроблених культурних цінностей, вищих досягнень в галузі науки і техніки, спортивного удосконалювання ще не говорить про високий духовний потенціал особистості.

Сучасний економічний і соціокультурний стан суспільства значно загострив проблему морального виховання, моральної культури підростаючого покоління. Моральність – стержень духовності особистості, в ній сфокусовані і відбиті усі соціальні досягнення, багатство і цінності людського буття. Сьогодні як ніколи оголені серйозні протиріччя між сформованими загальнолюдськими ідеальними уявленнями про моральні якості особистості і тих поганих засобів впливу, що роблять особистість сучасної людини часто аморальною і відступаючою від моральних цінностей.

Мета розвідки розглянути моральну культуру, на основі історичних фактів, як інтегровану якість особистості, у якому відбиті моральні цінності суспільства, закріплені в почуттях адекватно ціннісне-моральним уявленням і соціокультурному поведженні. Виховуючи людину-гуманіста, ми повинні чітко визначити можливі і реальні шляхи виховання такого типу особистості в умовах нестабільності, ринкових відносин, нових підходів до особистості, культури, освіти, вихованню і т.д.

Цілісний, системний аналіз проблеми моралі, моральної культури припускає аналіз історично-генетичного аспекту досліджуваних питань, виявлення тенденцій філософська-етичної еволюції уявлень про основні категорії етики, формах моральної свідомості, шляхах виховання моральної культури особистості.

Поняття «мораль» веде свій початок від латинських слів «mos», «mores», що означає «спокій», «мода», «звичай», «вдача». Давньоримський оратор і філософ Цицерон, спираючись і прямо посилаючись на досвід